

Puskás-Kolozsvári Frederic

SALÁN FUTÁSA ÉS A DUNA-TISZA KÖZÉNEK
BIRTOKBAVÉTELE¹

A nonymus Gestája az egyik legkorábbi fennmaradt alkotás, amely a magyarság Kárpát-medencei honszerzését a magyarok szemszögéből beszéli el. A Gesta regényes honfoglalás-története azonban nem az események krónikájaként készült, hanem mintegy keretet szolgáltatott ahhoz az üzenetnek, amelyet a szerző saját kora számára fogalmazott meg, és amely elsősorban a vezető szerepet betöltő nemzetségek birtoklásainak, ősfoglalói jogainak igazolására szolgált.²

A Gesta Hungarorum adatai alapján úgy tudjuk, hogy amikor a magyarok a Kárpát-medencébe érkezve Ungvár (Uzsgorod, Ukrajna) vidékéig birtokba vették a Bodrog vízgyűjtő területéhez tartozó Ung folyó völgyét, akkor a Duna és a Tisza között fekvő területek fölött egy bizonyos Salán (Salanus) fejedelem uralkodott. A területeket, amelyek északon a lengyel és a rutén határokig terjedtek, még Salán dédapja, a Nagy Keán szerezte meg.³ Miután a Dnyeszter folyó mellett fekvő Halics (Halyč, Ukrajna) vezére utat vágat a Havas-erdőn (vagyis az Északkeleti-Kárpátokon) át az Ung folyóig, a föld lakói önként meghódnak az Attila király nemzetségéből származó Álmosnak.⁴ Ung várában (Ungvár, Užhorod, Ukrajna) Árpádot választják meg fejedel-

1 Ezen írás létrejöttét jelentős mértékben elősegítették dr. Szabados György értékes tanácsai, észrevételei. Segítségét ezúton is hálásan köszönöm!

2 Lásd erről részletesebben: Juhász Péter: *Anonymus. Fikció és realitás. Az Álmos-ág honfoglalása*. Szeged, 2019, Belvedere Meridionale, 7–8. p.

3 Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely, Agapé Ferences Nyomda (a továbbiakban: HKÍF), 293–294. p.; Juhász László (szerk.): *P. Magister quondam Bele regis Hungariae notarius Gesta Hungarorum*. Szeged, 1932, Egyetemi Nyomda (a továbbiakban: Anonymus) c. 11–12. (a szerk. megjegyzése: a c. itt fejezetszámot jelöl); Kordé Zoltán: Salán. In: Kristó Gyula (főszerk.), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó (a továbbiakban: KMTL), 591. p. Vö. Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925, Magyar Tudományos Akadémia, 50–54. p.

4 HKÍF 296. p.; Anonymus c. 12. Feltehetően tőlük vették át a hun hagyományokat a magyarok, lásd: Gombocz Zoltán: A bolgár-kérdés és a magyar hünmonda. *Magyar Nyelv*, 17. évf. (1921) 1. sz. 19–21. p.

müknek és vezérüknek,⁵ elfoglalják a Bodrog és a Tisza közét, valamint Szerencs vidékét Sóvárig (Tótsóvár, Solivar, Szlovákia), majd követség útján megszerzik Salántól előbb a Sajó folyóig, utóbb a Zagyváig terjedő részeket is.⁶ Később harc árán jutnak hozzá a Duna–Tisza közéhez, a Dunától délre elfoglalva Barancs várát (Braničevo, Szerbia) és Nándorfehérvárt (Belgrád, Szerbia), amit egy Horvátország irányában indított hadjárat követ.⁷

A bizantinológus Moravcsik Gyula, aki több tanulmányban vizsgálta Anonymus hitelességét, bizánci és bolgár források adataival vetve össze annak információit, meggyőzően bizonyította, hogy a Gesta Hungarorum ezen adatai nem pusztán kitaláltak, Salanus dux valóban bolgár és bizánci segédcapatok élén harcolhatott a magyarokkal.⁸ Salán alakját pusztán a képzelet szülöttének tekinteni akkor is tévedés, ha a műben szereplő neve bizonyítottan helynévi eredetű.⁹ A középkori historikusok ugyanis analógiás módon rekonstruálták a múlt kevésbé

-
- 5 „Álmos, kikérvén övéi mindegyikének tanácsát és megszerezvén esküjüket, fiát, Árpádot még életében megtette fejedelmüknek és vezérüknek.” HKIF 297. p.; Anonymus c. 13. Az esküt tevő nemzetségek szerződéses viszonyban állhattak Árpáddal és a véreből való fejedelemmel, vagyis ez által nem lettek az Árpádok alattvalói, lásd: Szalay László: *Magyarország története I. A nemzet Európába érkezésétől az arany bulla' alkotásáig*. Lipcse, 1852, Geibel Károly Kiadása, 48–51. p.; Szabó Károly: *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*. Pest, 1869, Ráth Mór Kiadása, 37–40. p. Vö. Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szeged, 2011, Szegedi Középkorász Műhely, 190–199. p.
- 6 HKIF 298–299., 301–303., 313. p.; Anonymus c. 14., 16–17., 30. Vö. Szalay 1852, 12–13. p.; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900, Magyar Tudományos Akadémia, 35. p.
- 7 HKIF 320–326., 330. p.; Anonymus c. 38–42., 45. Vö. Szalay 1852, 14–15. p. Pauler 1900, 40–41. p.; Szabados 2011, 137. p.; Juhász 2019, 14–15., 103. p.
- 8 Moravcsik Gyula: *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen. Revue des Études Sud-Est Européennes*, 7, 1969, 167–174. p. Vö. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása. 2. bővített és átdolgozott kiadás*. Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó, 234–235. p.; Makkay János: *Avarus, hringus, Salanus. Tudósok költötte talányok Erik lovag 795-ös rablóhadjáratairól Alpár homokjájáig*. Budapest, 1996, szerzői kiadás, 42–47. p.; Kristó Gyula, Anonymus a 9. századi Kárpát-medence bolgár fejedelmeiről. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 113. évf. (2001) 14–16. p.
- 9 Minden bizonnyal Zalánkemén (korábban Szalánkemén, Stari Slankamen, Szerbia) település nevéből hozta létre, amely a Duna jobb partján, a Tisza torkolatával szemben fekszik. Katona-Kiss Atilla: *A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évf. (2010) 1–2. sz. 175–180. p. Vö. Makk Ferenc: *Csaba és Alpár*. In *Kélet és Nyugat között. Történelmi Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely, Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft., 360–365. p.; Benkő Loránd: *Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül?* *Magyar Nyelv*, 91. évf. (1995) 4. sz. 408–411. p.

ismert eseményeit, ez esetben pedig Anonymus is egyértelműen így járt el.¹⁰ Az általa leírt történet egyben valamely későbbi eseménysozatra tartalmaz utalásokat, és áthallásai révén saját korára nézve szolgál fontos tanulsággal. Ezen események történelmi hátterét az 1150-es és 1160-as évek magyar–bizánci hadjáratai képezhették, különösen az 1164-es, amikor az 1163 nyaráig ellenkirályként uralkodó IV. István uralmának visszaállítására törekvő I. Mánuel bizánci császár (1143–1180) egészen Bácsig jutott, és Titel mellett vert tábort.¹¹

Mindezek mellett véleményem szerint igen fontos lenne az írásban rögzített történet alapját képező események tisztázása, amihez a kulcsot éppen Salán személye jelentheti. A személynév eredete ugyanis a Névtelen szerző által is említett Szalánkemén révjére vezethető vissza, amely sóval való kereskedésre utal.¹² Az írott forrásokból jól ismert egy bolgár uralkodó, kinek neve éppen a sóval való kereskedés miatt vált emlékezetessé: Vladimir kán (889–893), akihez a frank Arnulf király 892 szeptemberében követséget küldött a béke megújítására, kérve, hogy ne engedélyezze a morváknak a sóvásárlást.¹³ A segítségére siető bolgár Keán pedig I. Simeon (893–927) bolgár kánnal, Vladimir féltestvérével azonosítható,¹⁴ aki 913-ban felvette a cári (császári) címet, és akiről tudható, hogy 893-ban hadjáratot vezetett Pannónia területére.¹⁵ Apja Borisz kán, dédapja Malamir, Omurtag fia. Omurtag kán (815–831) idejében, 826/827 táján került bolgár ellenőrzés alá Dél-Erdély, a Bánság, a Duna–Tisza köze és a Kelet-Szerémség, véglegesen felszámolva az avar hatalmat a frank–avar összecsapásoktól kevésbé érintett, Tiszától keletre eső részekén.¹⁶

10 Juhász 2019, 9. p.

11 Juhász 2019, 103. p. Vö. Makkay 1996, 42–43. p.

12 HKIF 323–324. p.; Anonymus c. 41.

13 HKIF 189. p.; Darvas Mátyás (ford.): *Fuldai évkönyvek. Annales Fuldenses*. Budapest, 2019, Magyarságkutató Intézet, 352. p.

14 „Akkor a bolgárok fejedelme, Salán fejedelem vérrokona, a görögök segédcapataival nagy sereggel indult harcba ellenük.” HKIF 324. p.; Anonymus c. 41.

15 Čornej, Petr – Čornejová, Ivana – Hrochová, Pavel – Kučera, Jan P. – Kumpera, Jan – Vaniček, Vratislav – Vlnas, Vít: *Európa uralkodói*. Ford.: Tamáska Péter, Budapest, 1999, Maecenas Könyvkiadó (a továbbiakban: EUU), 218. p.

16 Olajos Terézia: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai*. Szeged, 2001, Szegedi Középkorász Műhely, JATE Press, 35–43. p. (a továbbiakban: Olajos 2001b); Szőke Béla Miklós: *A Karoling-kor Pannóniában*. Budapest, 2020, Martin Opitz Kiadó, 160–163. p. Vö. Szabados György: *Avar–magyar találkozó*. Helyszín, időpont? In Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): „...in nostra lingua Hringe nominant”. *Tanulmányok Szentpéteri József 60.*

Már a Nagy Károly által 811-ben összehívott birodalmi gyűlésen feltűnt egy canizauci méltóságnévet viselő avar fejedelem, aki egy olyan bolgár uralkodói titulust viselt, amely leginkább a nyugati-türkök által is használt jabgu címnek feleltethető meg.¹⁷ Ez a cím azt jelezheti, hogy a Dunától keletre élő avarok Krum bolgár kán (802–814) fennhatósága alá kerültek, aki akkor ellenséges viszonyban állt I. Niképhoros Genikus (802–811) bizánci császárral. A bolgár seregben harcoló avarok, akiket a források ugry, illetve vegry néven szerepeltetnek, mintegy zsoldosként jelennek meg,¹⁸ ami közvetve valamilyen fokú szövetségre utalhat, ahogy maga a canizauci méltóságnév is, amely gyakorlatilag a bolgár kagáni hatalom elismerését jelzi. Utoljára 822-ben vesznek részt avarok a frank birodalmi gyűlésen.¹⁹ Az említett méltóságnév pár évvel később már Omurtag kán uralkodói nevében jelenik meg,²⁰ ami véleményem szerint a korábbi szövetségi viszony felszámolására, illetve a Dunától keletre élő késő avar népesség teljes mértékű alávetésére utalhat. Omurtag hódításai következtében megszerzett területek birtoklását 832-ben Malamir kán (831–836) biztosította a Keleti Frank Birodalommal kötött békeszerződés által.²¹ Borisz kán (852–889) ugyancsak szövetségre lépett a frankokkal 862-ben, azonban 864/865 táján a frank kapcsolatot feladva végül a bizánci rítus szerinti keresztiséget vette fel.²²

születésnapja tiszteletére. Budapest–Kecskemét, 2015, MTA BTK Történettudományi Intézet, Prime Rate Kft., 122–124. p.; Takács Miklós: Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról a településrégész szemszögéből. *Történelmi Szemle*, 61. évf. (2019) 2. sz. 204–208. p.

17 Szőke 2019, 127–128. p. Vö. Vékony Gábor: Az onogurok és onogundurok a Kárpát-medencében. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1981, 77–78. p.

18 Harmatta János: A Volgától a Dunáig. *Magyar Nyelv*, 97. évf. (2001) 1. sz. 7–9. p. Vö. Szőke 2019, 129–130. p.

19 Olajos 2001b, 161. p.

20 Szőke 2019, 130. p.

21 Katona-Kiss 2010, 173–174. p.; Gáll Erwin: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből.* Budapest, 2019, Magyarországtudató Intézet, 78–82. p.

22 EUU 43.; Szőke 2019, 244–245. p. Vö. Olajos Terézia: Annales Alamannici a. 863. „gens Hunorum”: etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok? *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 113. évf. (2001) 7–9. p. (a továbbiakban: Olajos 2001a).

A Vereckei-hágón keresztül érkező Álmos fejedelem népe a szlávok mellett minden bizonnyal onogurokat találhatott²³ az Ung folyó vidékén, amint azt Ungvár neve is sugallja – nem véletlenül hangsúlyozta Anonymus, hogy Álmos fiát, „Árpádot Ung nevérol Hungvária fejedelmének nevezték el”²⁴. Kézai Simon szerint a magukat székelyeknek nevező hunok Árpád idejéig a Csigle mezején éltek, és miután a magyarok elé mentek,²⁵ Árpád hadinépe kelt át elsőként a ruténok havasain, az Ung folyónál ütve táborot.²⁶ Erre talán még valamivel 881 előtt sor kerülhetett, hiszen ekkor a Salzburgi Évkönyvek már a magyarokkal vagy onogurokkal (Ungaris) és kabarokkal (Cowaris) folytatott harcokról tudósítanak a jóval nyugatabbra fekvő Bécsei-medence térségében,²⁷ ahol egyébként az írott források onogurok, illetve wangarok jelenlétét jelzik az egész 9. század folyamán.²⁸ Mielőtt Arnulf király követséget küldött volna Vladimir kánhoz, a morvák ellen szövetségre lépett a magyarokkal, a 892 nyarán vívott harcokból így a magyarok egy csapata is kivette a részét. A Fuldai Évkönyvek a Kárpát-medencében megjelenő magyarok és a nagyrészt onogur eredetű késő avar („poszt-avar”) népesség szoros kapcsolatára utalhatnak azáltal, hogy 894 és 900 között a magyarokról szólva az avar népnevet használják.²⁹ Egyébként azt is feltűnőnek találom, hogy Anonymus

23 László Gyula: *Árpád népe*. Budapest, 1988, Helikon Kiadó, 30. p.; Szabados 2015, 125. p.; Szabados György: Avarok eltűnésben, avagy a hasonulás három fokozatáról. In Csécs Teréz – Takács Miklós (szerk.): *Beatus Homo Qui Invenit Sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr, 2016, Lekri Group Kft., 676–677. p.

24 HKÍF 297. p.; Anonymus c. 13.

25 HKÍF 348–349. p.; Kézai c. 21.; Emericus Szentpétery (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I*. Budapest, 1937–1938, Akadémiai Kiadó. I. 162. p. (a továbbiakban SRH)

26 HKÍF 353. p.; Kézai c. 27.; SRH I. 166. p. Vö. Horváth János (ifj.): *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954, Akadémiai Kiadó, 348. p.

27 HKÍF 209. p. Vö. Szabados 2015, 129–130. p.

28 Szádeczky-Kardoss Samu: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In Lőrinczy Gábor (szerk.): *Az Alföld a 9. században*. Szeged, 1993, Móra Ferenc Múzeum, 232–233. p.; Olajos Terézia: A Kárpát-medencei onogurok történetéhez. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 75. évf. (2013) 529–532. p.; Olajos 2001b, 161–166. p.; Szabados 2015, 124–130. p.; Szőke 2019, 126–137. p.

29 Olajos 2001b, 165. p.; Darvas 2019, 356–393. p. Vö. Szabados 2016, 675. p.

éppen Pannónia dűlása és a Dunántúl északi részén található helyszínek (Bodajk, Vértes, Fertő és a Hanság vidéke, Pannonhalma, illetve a Kisalföld délnyugati részén a Rába és Rábca folyók) említése, valamint Ősbő győzelme után csatlakoztatja a békés szándékú, fiaikat túszul adó székelyeket, „akik kezdetben Attila király népe voltak”.³⁰ A székelyek ösfoglaló mivoltát már az Árpád-korban is elismerték.³¹ Mivel ezek az onogurok minden jel szerint tízes szervezetben élhettek, az sem lehet teljesen véletlen, hogy ez lett a magyar államszervezet alapja.³² Ahogy persze az sem, hogy ez a szervezet a székelység körében egészen a 19. századig fennmaradt.³³

Az Arnulf király küldöttsége által behívott magyar zsoldos csapat bemutatkozása hatásos lehetett, mert Szvjatopluk, a morvák fejedelme 893-ban szövetséget ajánlott nekik. A szerződés-kötés és az ezt követő területszerzés a magyar emlékezetben a Fehérló-monda alakjában őrződött meg.³⁴ Jelentőségét főként az adja, hogy ennek eredményeként kerül sor a Duna-Tisza közének elfoglalására, mintegy ütközőzón-

30 HKÍF 335–336. p.; Anonymus c. 50.

31 Hóman Bálint: A székelyek eredete. *Magyar Nyelv*, 17. évf. (1921) 93–98., 104–107. p.; Szabados 2015, 125–126. p.

32 László 1988, 150–151. p.

33 Lásd erről például: Vámszer Géza: *Csik vármegye településtörténete. Helytörténeti adatok a hajdani Csik vármegye (Csik, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez*. Csíkszereda, 2000, Pallas-Akadémia; Bárth János, *Az eleven székely tízes. A csikszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tízesek működése a XVII–XX. században*. Kecskemét, 2007, Bárth Bt.

34 A 14. századi krónikakompozíció szövegei közül ez a legrégebbi, valószínűleg I. András (1046–1060) kori részt képezi, mely legkésőbb Könyves Kálmán (1095–1116) király idejére mindenképpen megíródott. Lásd ezzel kapcsolatban: Hóman 1925, 96–97. p.; Horváth 1954, 293–298. p. Vö. Kristó Gyula: *Magyar történetírás I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 11–16. p.; Szabados György: Országot egy fehér loért. A „Pannóniai ének” forrásértékéről. In Sudár Balázs (szerk.): *Deniumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemből*. Budapest, 2017, MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 318–322. p. Atdolgozott formában, Salán és Ménmarót nevével kapcsolatban is szerepel P. Mesternél, ám eredetileg kétségtelenül egy Szvjatoplukkal kötött szerződést mesélt el, lásd többek között: Szovák Kornél: A fehérló-monda kérdéséhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1984–1985, II, 565–567. p.; Szegfű László: *Equus fabulosus*. In Mader Béla – Kulcsár Péter – Monok István (szerk.): *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged, 1989, József Attila Tudományegyetem, 33–44. p.; Veszprémy László: A magyar honfoglalás útirányának hagyományra elbeszélő forrásainkban. *Hadtörténelmi Közlemények* 103. évf. (1990) 2. sz., június, 18. p.; Kordé 1994, 591. p.; Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000, História, 25–26. p.

nát hozva létre a Morva Fejedelemség³⁵ és a Bolgár Kánság között.³⁶ Szvatopluk 894-ben bekövetkező halálával azonban a szövetség felbomlik. A nyugati írott források tudósításai alapján a magyarok tervszerűen végrehajtott katonai akcióikkal még ugyanabban az évben megkezdik a Kárpát-medence birtokba vételét. Seregeik már nem is vonulhattak vissza a Felső-Tisza-vidékénél távolabbra.³⁷

Vladimirt a frankokkal kötött szövetsége, a magyaroktól elszenvedett veresége és a pogányság felé hajlása miatt apja, a kolostorba visszavonult Borisz kán (keresztény neve Mihály) előbb eltávolítja az országotól, majd megvakíttatja, hogy uralkodásra alkalmatlanná tegye, helyére pedig a Bizáncban nevelkedett Simeont helyezi.³⁸ Mint említettem, Simeon még trónra lépése évében, 893-ban Pannóniába vezetett hadat, ám Anonymus alapján a magyarokkal szemben alulmaradt, és a békekötés feltételeként kénytelen volt adófizetésre kötelezni magát.³⁹ A következő évben kereskedelmi okokra hivatkozva vége szakad a bizánci-bolgár békés időszaknak, VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) teljesen megszakítja kapcsolatait a Bolgár Birodalommal.

35 A morva területet lokalizációjának kérdésével itt most nem foglalkozom, Szvatopluk országát mindenestre valahol a Duna és a Száva folyók közelében kell keresnünk. Lásd erről: Boba Imre: *Moravia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére*. Budapest, 1996, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség; Katona-Kiss Atilla: *Μεγαλη Μοραβια*, Szvatopluk országa. Hol voltak a morva végek? In Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai*. Szeged, 2012, Szegedi Középkorász Műhely, E-Press Nyomda Kft. (a továbbiakban: KTT); Szabados György: Avar pusztalakók és birodalmi nagymorvák. A 9. századi Kárpát-medence politikai és etnikai viszonyairól. In KTT, 219–235. p.; Tóth Péter: „Feldúlták és elfoglalták” – megjegyzések a morvák Kárpát-medencei jelenlétének kérdéséhez. In Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2016, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Printtatu, 229–241. p.

36 Tulajdonképpen erre a területre utal Regino krónikája is, amikor „pannónok és avarok pusztáin” (Pannoniorum et Avarum solitudines) kóborló magyarokat említ, akik folyamatosan támadták a környező népek (karantánok, morvák és bolgárok) határterületeit: HKIF 198. p. Lásd ezzel kapcsolatban többek között: Szádeczky-Kardoss 1993, 232–233. p.; Szabados 2012, 221 p.; Szabados 2016, 675. p.

37 Harmatta János: A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv*, 94. évf. (1998) 2. sz. 146–147. p. Vö. Vajay, Szabolcs von: *Die Eintritt des ungarischen Stammesbundes in die europäische Geschichte (862–963)*. Mainz, 1968, Hase & Koehler Verlag, 81–84. p.; Szabados 2011, 134–159. p.; Gáll 2019, 85–92. p.

38 Bács Gyula: *Bulgária*. Budapest, 1970, Panoráma Kiadó, 41–42. p.; H. Tóth Imre, Vladimir. In KMTL 733. p.

39 HKIF 325. p.; Anonymus c. 42.

Simeon támadást indít ellene, és egészen Konstantinápolyig jut, ekkor azonban VI. Leó a magyaroktól kér és kap segítséget, így a bolgárok kénytelenek fegyverszünetet kérni.⁴⁰ Bíborbanszületett Konstantin ezen eseményekkel összefüggésben tudósít a magyarok Kárpát-medencébe való betelepüléséről. A Bölcs Leó idejében újonnan létrejött Turkia területének bemutatásakor a Temes, Tutis (Bega), Maros, Körös és Tisza folyókat nevezi meg, leírása alapján azonban a magyarok a Duna és a Száva folyók közötti területet Szörényvártól (Drobeta-Turnu Severin, Románia) egészen Vukovár (Vukovar, Horvátország) térségéig birtokukba vehették.⁴¹

Erre a korai időszakra utalhatott a 11. század közepén alkotó perzsa Gardézi, aki szerint: „A bolgárok és a szintén bolgárok közé tartozó ’s.k.l-ek országa között van a magyarok határa.”⁴² Ibn Ruszta és al-Bakri párhuzamos szöveghelyén már besenyők jelennek meg: „Ők a besenyők országa és a bolgárok közé tartozó Aşk.l országa között vannak.”⁴³ Ezt korábban is azzal magyaráztam, hogy a besenyők 934-ben beköltöztek Dél-Erdély mindaddig bolgár fennhatóság alatt maradt területére, a wangaroknak is nevezett onogur-bolgárokkal (a székelyek elődeivel) pedig elsősorban a Kárpát-medence észak-nyugati részén számolhatunk.⁴⁴

A krónikáink által megőrzött erdélyi útírány hagyományával kapcsolatban – több évszázad egymásra rétegződött történetírásának alaposabb elemzése nélkül – arra hívnám fel a figyelmet, hogy Anonymus és Kézai Simon egyaránt az Ung felőli érkezésről tud, amit közvetve a 14. századi krónikakompozíció is megerősíteni látszik.⁴⁵ P. mester szerint Erdély földjéről csak a bihari hadjárat után szereznek tudo-

40 Pauler 1900, 30–32. p.; Harmatta 1998, 147. p.; Harmatta 2001, 10–13. p.; Bóna 2000, 26. p. Vö. HKÍF 128. p.; Gyula Moravcsik – Romilly J. H. Jenkins (eds.): *Constantinus Porphyrogenetus, De administrando imperio. New revised edition.* Washington, 1967, Dumbarton Oaks (a továbbiakban: DAI) 176–177. p., c. 40. és HKÍF 189–191. p.; Darvas 2019, 352. p.

41 HKÍF 129–130. p.; DAI 176–179. p., c. 40.

42 HKÍF, 35. p.

43 HKÍF, 39. p. és az 51. lábjegyzet.

44 Puskás-Kolozsvári Frederic: Türkök a 10. századi Kárpát-medencében. *Székelyföld*, 15. évf. (2011) 5. sz. 64–69. p.

45 HKÍF 358. p.; Alexander Domanovszky (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In SRH I. 217–505. p. (A továbbiakban: 14. századi krónikakompozíció) c. 26. Vö. Veszprémy 1990, 6–10. p.; Szabados 2011, 156. p.

mást.⁴⁶ A Kézai krónikájában szereplő Erdőelve kifejezés pedig eredetileg Kárpátalját jelenthette, vagyis az Északkeleti-Kárpátok és a Tisza közötti részeket, miként Havaselve (Havasalföld) a Déli-Kárpátok és a Duna közötti területet.⁴⁷ A régészeti leletanyag arra utal, hogy Kolozsvár környékét a Felső-Tisza-vidék irányából népesítették be, és a Maros–Küküllő-vidéktől, illetve az Erdélyi-középhegységtől délkeletre eső területek pedig egészen a 930-as évekig bolgár fennhatóság alatt maradhattak.⁴⁸ A magyarokkal szövetségre lépő Gyula (Jula) nemzetiség, amely addig Erdélytől keletre, a Szeret és a Prut vidékén helyezkedett el, ekkor valóban a Keleti- és Déli-Kárpátok szorosain és hágóin keresztül törhetett be ide, Dél-Erdély területére, így jelenhet meg az említett korai, frissen létrejött Turkia közelében a kangarbesenyő alsó Jula (Kabuksinjula) tartomány.⁴⁹ Bár ezen adatok végső soron nem szólnak az erdélyi bejövétel hagyományának eredetisége ellen – hiszen elképzelhető, hogy egy átkaroló hadművelet során ez irányból is támadták a bolgár területeket – véleményem szerint mégis inkább ez utóbbi képezheti a hagyomány történelmi alapját.

Visszatérve a Névtelen szerző által létrehozott Salán alakjára: úgy vélem, azonos lehet Vladimir bolgár kán valós történelmi személyével, ennek fényében pedig a Duna–Tisza-köz birtokbavételének időpontja egyértelműen a 893-as évre tehető. A területszerzésre így jóval a besenyő támadás előtt került sor, amely feltehetően csak az etelközi területek felhagyását kényszeríthette ki a 890-es évek második felében lezajlott eseménysorozat részeként.⁵⁰ Mint Harmatta János is rámuta-

46 HKÍF 304–309. p.; Anonymus c. 19–24. Az erdélyi hadjárata pusztán kitalált történet, nem tükröz valamiféle archaikus hagyományt, miként azt meggyőzően kimutatta: Hóman 1925, 72–75. p.

47 Kézai viszont Erdélyt érti alatta: Kézai c. 29., SRH I. 166. p.; Lásd erről: Blazovics László: Havasok. In *KMTL* 258. 260. p.

48 Lásd ezzel kapcsolatban: Katona-Kiss 2010, 200–201. p.; Gáll Erwin: Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői I. Szeged, 2013, SZTE BTK Régészeti Tanszék, Kódex Könyvgyártó Kft., 822–823. p.; Gáll 2019, 134–141. p.; Gáll Erwin – Fülöp Réka: A Kárpát-medencei honfoglalás kor régészeti kutatásának stádiuma. Régészeti források alapján levonható következtetések. In Neparáczki Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. Budapest, 2020, Magyarországi Kutató Intézet, 176–184. p.; Puskás-Kolozsvári Frederic: Ruszok Csíkszentkirályon? *Székelvölgy*, 23. évf. (2019) 1. sz. 77–78. p.

49 HKÍF 120. p.; DAI 169., c. 37. Lásd ezzel kapcsolatban: Kovács Attila: A 10. századi besenyő törzsszervezet és szállásterület problémáinak újragondolása. *Belvedere Meridionale*, 23. évf. (2011) 4. sz. 35–41. p.

50 Vö. Harmatta 1998, 147–151. p.; Harmatta 2001, 10. p.

tott, a bolgár–bizánci háború a Bulgarophygonnál 896-ban elszenvedett bizánci vereség után fejeződik be, ami azt jelenti, hogy egy közös bolgár–besenyő katonai akcióra legkorábban akkor kerülhetett volna sor, amikor a magyarok már a Tisza folyó mentén tartózkodtak, így a bolgárokkal szövetségre lépő besenyők nem játszhattak szerepet sem a magyarság vándorlásában, sem honszerzésében.⁵¹ Nyilván ezért sem kapott helyet Anonymus – ilyen vonatkozásban egyébként meglepően pontosnak tűnő – adatai között a besenyő támadás, míg a magyar honfoglalást megelőző bolgár–magyar háború emlékezete annál inkább tetten érhető Gestájában.⁵² Mindenesetre tényként fogadhatjuk el, hogy a 10. század elejére létrejön a kangar-besenyő Javdiertim (Iabdiertim) tartomány, amely a Dnyeper középső folyása (Kijev, Ukrajna térsége) és az Északkeleti-Kárpátok (Przemyśl, Lengyelország térsége) közötti területeken, a Bulgáriával szomszédos Jazikapan tartománytól (vagyis Jászvásár, Iași, Románia térségétől) északra helyezkedik el.⁵³

A kutatás Györffy György nyomán már régen felfigyelt arra, hogy a Duna–Tisza közének legdélebbi részén, az Árpád-kori Bács vármegye területén különös sűrűsödést mutatnak a magyar nemzetségnevek. A Jenő nemzetség kivételével gyakorlatilag az összes képviselteti magát, olyan helynevekkel együtt, mint például Szerénd és Kölpény, amelyek ugyancsak csatlakozott népcsoportokra utalhatnak.⁵⁴ Régészeti szempontból ugyanezen térségen belül a kései avar kori és a honfoglaló magyar temetők elkülönülni látszanak egymástól,⁵⁵ ami

51 Harmatta 2001, 12–14. p. Vö. László 1988, 34., 151–152. p; Szabados 2011, 143–154., 158. p.

52 Veszprémy 1990, 14. p.

53 HKÍF 118. p.; DAI 168–169. p., c. 37. Vö. Kovács 2011, 40–41. p. A terület régészeti leletanyagáról lásd: Gáll 2019, 221–225. p.

54 Makkay 1996, 47–48. p. Vö. Rácz Anita: Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. In Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 2.* Debrecen, 2006, A Magyar Névarchívum Kiadványai, Vider Plusz Bt., 13–14., 18. p.

55 Takács Miklós: Einige Aspekte der Siedlungsgeschichte des südlichen Drittels des Donau-Theiss Zwischenstromlandes von der awarischen Landnahme bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. *ActaArchHung*, 51. 1999/2000, 464–469. p.; Takács Miklós: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat I. (XI.)* Kolozsvár, 2006, 79–80., 82. p.; Takács Miklós: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. In Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szeged, 2013, SZTE BTK Régészeti Tanszék, Kódex Könyvgyártó Kft.; Martin Opitz Kiadó, 651–654. p.; Gáll 2019, 161–163. p. A régészeti szempontokat és összefüggéseket egy következő tanulmányomban szeretném megvizsgálni.

talán leginkább a népesség csatlakoztatott státuszával lenne magyarázható. Hiszen azzal is számolnunk kell, hogy az újonnan létrejövő hatalmi viszonyok nem feltétlenül tették szükségessé, hogy a Kárpát-medence új urai saját köreiből állítsanak vezetőt a helyben talált lakosság élére.⁵⁶ Szeged környékén néhány magyar jellegű sír radio-karbon-kormeghatározás alapján a 9. század végére keltezhető.⁵⁷ Mindezek azt jelezhetik, hogy ennek a korai területszerzésnek a lehetőségét a lehető legkomolyabban fontolóra kell vennünk.

Végeredményben megállapítható, hogy Salán képzeletbeli alakja valós történelmi személyt rejthet: Vladimir bolgár kánt. Az elődei hódításai nyomán mintegy szükségszerűen alattvalóivá vált „poszt-avar” onogur-bolgárok Árpád oldalára állva új nagyhatalmat hoztak létre a Kárpát-medencében, a Magyar Nagyfejedelemséget. Egy besenyő támadásnak mindehhez vajmi kevés köze lehetett. A magyarok felső-Tisza-vidéki megjelenésének a 890-es években, éppúgy, mint a 930-as években létrejövő besenyő-magyar szövetségnek, valódi vesztesei a bolgár uralkodók voltak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

14. századi krónikakompozíció, Alexander Domanovszky (szerk.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In *SRH* I. 217–505.
- Anonymus, Juhász László (szerk.): *P. Magister quondam Bele regis Hungariae notarius Gesta Hungarorum.* Szeged, 1932, Egyetemi Nyomda.
- Bács Gyula: *Bulgária.* Budapest, 1970, Panoráma Kiadó.
- Bárth János: *Az eleven székely tízes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tízesek működése a XVII–XX. században.* Kecskemét, 2007, Bárth Bt.
- Benkő Loránd: Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül? *Magyar Nyelv*, 91. évf. (1995) 4. sz. 402–411. p.
- Boba Imre: *Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére.* Budapest, 1996, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- Bóna István: *A magyarok és Európa a 9–10. században.* Budapest, 2000, História.

56 Szentpéteri József: Kritikai megjegyzések az avar–magyar asszimiláció kérdésköréhez. In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Budapest, 2014, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Kódex Könyvgyártó Kft., 46–47. p.; Szabados 2015, 129–133. p.

57 Gáll 2019, 180–183. p.

- Blazovics László: Havasok. In Kristó Gyula (főszerk.), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 258., 260. p.
- DAI, Gyula Moravcsik – Romilly J. H. Jenkins (eds.): *Constantinus Porphyrogenetus, De administrando imperio. New revised edition*. Washington, 1967, Dumbarton Oaks.
- Darvas Mátyás (ford.): *Fuldai évkönyvek. Annales Fuldenses*. Budapest, 2019, Magyarországi Kutató Intézet.
- EUU, Čornej, Petr – Čornejová, Ivana – Hrochová, Pavel – Kučera, Jan P. – Kumpera, Jan – Vaníček, Vratislav – Vlnas, Vít: *Európa uralkodói*. Tamáska Péter (ford.), Budapest, 1999, Maecenas Könyvkiadó.
- Gáll Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői I*. Szeged, 2013, SZTE BTK Régészeti Tanszék, Kódex Könyvgyártó Kft.
- Gáll Erwin: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből*. Budapest, 2019, Magyarországi Kutató Intézet.
- Gáll Erwin – Fülöp Réka: A Kárpát-medencei honfoglalás kor régészeti kutatásának stádiuma. Régészeti források alapján levonható következtetések. In Neparáczi Endre (szerk.): *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. Budapest, 2020. Magyarországi Kutató Intézet. 165–193. p.
- Gombocz Zoltán: A bolgár-kérdés és a magyar hünmonda. *Magyar Nyelv*, 17. évf. (1921) 1. sz. 15–21. p.
- Harmatta János: A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv*, 94. évf. (1998) 2. sz. 129–151. p.
- Harmatta János: A Volgától a Dunáig. *Magyar Nyelv*, 97. évf. (2001) 1. sz. 1–14. p.
- HKÍF, Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely, Agapé Ferences Nyomda.
- Hóman Bálint: A székelyek eredete. *Magyar Nyelv*, 17. évf. (1921) 90–107. p.
- Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Budapest, 1925, Magyar Tudományos Akadémia.
- Horváth János (ifj.): *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954, Akadémiai Kiadó.
- H. Tóth Imre, Vladimir. In Kristó Gyula (főszerk.): Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.), *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó. 733. p.
- Juhász Péter: *Anonymus. Fikció és realitás. Az Álmos-ág honfoglalása*. Szeged, 2019, Belvedere Meridionale.
- Katona-Kiss Atilla: A Bolgár Kánság és a Kárpát-medence a IX. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. évf. (2010) 1–2. sz., 168–214. p.
- Katona-Kiss Atilla: *Μεγάλη Μορραβία*, Szvatopluk országa. Hol voltak a morva végek? In *KTt*, 199–218. p.
- Kézai, Alexander Domanovszky (ed.): Simonis de Kéza, *Gesta Hungarorum*. In *SRH I*. 141–194. p.
- KTt, Kiss P. Attila – Piti Ferenc – Szabados György (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok 7. A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011)*.

- június 1–3.) előadásai. Szeged, 2012, Szegedi Középkorász Műhely, E-Press Nyomda Kft.
- KMTL, Kristó Gyula (főszerk.), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.
- Kordé Zoltán: Salán. In Kristó Gyula (főszerk.), Engel Pál – Makk Ferenc (szerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó. 591. p.
- Kovács Attila: A 10. századi besenyő törzsszervezet és szállásterület problémáinak újragondolása. *Belvedere Meridionale*, 23. évf. (2011) 4. sz. 34–57. p.
- Kristó Gyula: Anonymus a 9. századi Kárpát-medence bolgár fejedelméről. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica* 113. évf. (2001) 11–19. p.
- Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó.
- László Gyula: *Árpád népe*. Budapest, 1988, Helikon Kiadó.
- Makk Ferenc: Csaba és Alpár. In Koszta László (szerk.): *Kelet és nyugat között. Történeti Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995, Szegedi Középkorász Műhely, Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft., 360–365. p.
- Makkay János: *Avarus, hringus, Salanus. Tudósok költötte talányok Erik lovag 795-ös rablóhadjáratairól Alpár homokjág*. Budapest, 1996, Szerzői kiadás.
- Moravcsik Gyula: Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen. *Revue des Études Sud-Est Européennes* 7, 1969, 167–174. p.
- Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása. 2. bővített és átdolgozott kiadás*. Budapest, 1991, Akadémiai Kiadó.
- Olajos Terézia: Annales Alamannici a. 863: „gens Hunorum”. Etelközi magyarok vagy avarok avagy bolgárok? *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 113. évf. (2001) 5–10. p.
- Olajos Terézia: A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai. Szeged, 2001, Szegedi Középkorász Műhely, JATE Press.
- Olajos Terézia: A Kárpát-medencei onogurok történetéhez. In Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica* 75. évf. (2013) 521–532. p.
- Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest, 1900, Magyar Tudományos Akadémia.
- Puskás-Kolozsvári Frederic: Türkök a 10. századi Kárpát-medencében. *Székelyföld kulturális folyóirat*, 15. évf. (2011) 5. sz. május, 61–75. p.
- Puskás-Kolozsvári Frederic: Rusok Csíkszentkirályon? *Székelyföld kulturális folyóirat* 23. évf. (2019) 1. sz. január, 72–87. p.
- Rác Anita: Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. In Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 2*. Debrecen, 2006, A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai, Vider Plusz Bt., 9–29. p.
- SRH, Emericus Szentpétery (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Budapest, 1937–1938, Akadémiai Kiadó.

- Szabados György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól.* Szeged, 2011, Szegedi Középkorász Műhely.
- Szabados György: Avar pusztalakók és birodalmi nagymorvák. A 9. századi Kárpát-medence politikai és ethnikai viszonyairól. In *KTT* 219–235. p.
- Szabados György: Avar–magyar találkozó. Helyszín, időpont? In Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *„...in nostra lingua Hringe nominant”. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére.* Budapest–Kecskemét 2015, MTA BTK Történettudományi Intézet, Prime Rate Kft., 121–141. p.
- Szabados György: Avarok eltűnőben, avagy a hasonulás három fokozatáról. In Csécs Teréz – Takács Miklós (szerk.): *Beatus Homo Qui Invenit Sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára.* Győr, 2016, Lekri Group Kft., 671–686. p.
- Szabados György: Országot egy fehér lóért. A „Pannóniai ének” forrásértékéről. In Sudár Balázs (szerk.): *Dentumoger I. Tanulmányok a korai magyar történelemből. Források és tanulmányok 2.* Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, Prime Rate Kft., 313–340. p.
- Szabó Károly: *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig.* Pest, 1869, Ráth Mór Kiadása.
- Szalay László: *Magyarország története I. A nemzet Európába érkezésétől az arany bulla' alkotásáig.* Lipcse, 1852, Geibel Károly kiadása.
- Szádeczky-Kardoss Samu: Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In Lőrinczy Gábor (szerk.): *Az Alföld a 9. században.* Szeged, 1993, Móra Ferenc Múzeum, 227–236. p.
- Szegfű László: Equus fabulosus. In Mader Béla – Kulcsár Péter – Monok István (szerk.): *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára.* Szeged, 1989, József Attila Tudományegyetem, 31–46. p.
- Szentpéteri József: Kritikai megjegyzések az avar-magyar asszimiláció kérdésköréhez. In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés.* MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Budapest, 2014, MTA BTK Történettudományi Intézet, Kódex Könyvgyártó Kft., 43–53. p.
- Szovák Kornél: A fehérlő-monda kérdéséhez. In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985* (1985), II, 563–570. p.
- Szöke Béla Miklós: *A Karoling-kor Pannóniában.* Budapest, 2020, Martin Opitz Kiadó.
- Takács Miklós: Einige Aspekte der Siedlungsgeschichte des südlichen Drittels des Donau-Theiss Zwischenstromlandes von der awarischen Landnahme bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. *ActaArchHung*, 51. 1999/2000 (2000) 457–471. p.
- Takács Miklós: Három nézőpont a honfoglaló magyarokról. István – Benkő Elek – Emódi Tamás – Kovács András – László Attila (szerk.): *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat I. (XI.) Kolozsvár, 2006, 67–98. p.*

- Takács Miklós: A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése. In Révész László – Wolf Mária (szerk.): *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szeged, 2013, SZTE BTK Régészeti Tanszék, Kódex Könyvgyártó Kft., Martin Opitz Kiadó, 641–666. p.
- Takács Miklós: Néhány gondolat az avar kor anyagi kultúrájáról a településrégész szemszögéből. *Történelmi Szemle*, 61. évf. 2019. 2. sz. 165–208. p.
- Tóth Péter: „Feldúlták és elfoglalták” – megjegyzések a morvák Kárpát-medencei jelenlétének kérdéséhez. In Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszti Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.): *Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest, 2016, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Printtatu, 229–241. p.
- Vajay, Szabolcs von: *Die Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862–963)*. Mainz, 1968, Hase & Koehler Verlag.
- Vámszer Géza: *Csik vármegye településtörténete. Helytörténeti adatok a hajdani Csik vármegye (Csik, Gyergyó és Kászon) településtörténetéhez*. Csíkszereda, 2000, Pallas-Akadémia.
- Veszprémy László: A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. *Hadtörténelmi Közlemények* 103. évf. 1990. 2. sz. június, 1–21. p.
- Vékony Gábor: *Az onogurok és onogundurok a Kárpát-medencében*. Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1981, 71–82. p.



Közös tér I., 2016
(90 x 90 cm, olaj, vászon)